

נר איש וביתו חנוכה

מטרה

ביסוס מעמדה ותפקידה של המשפחה בהעברת המסורת לדורות הבאים, לאור הפערים הקיימים בין המרחב המשפחתי לבין המרחב הציבורי.

רציונל

כפתיח לסדרת שיעורי החגים מציג שיעור זה את המשפחה ותפקידה בהעברת המסורת. זהו המצע לתפיסת המנהג כמייצג ערכים משמעותיים.

השוואה בין מנהגי חנוכה הנהוגים היום בציבוריות הישראלית, לבין מנהגי חנוכה כפי שהתקיימו בקהילות השונות, מגלה שקיימת חפיפה קטנה מאד ביניהם. מעט מנהגים השתמרו, ורובם מקהילות אשכנז.

קריאה ביקורתית של תהליך שימור מנהגי החגים מובילה לעמידה על יחסי הכוחות בחברה הישראלית. בית הספר, כסוכן שינוי מרכזי, משמש ככלי רב-עצמה בידי קבוצות חזקות בהובלת ההתנהלות במרחב הציבורי. (לצדו, קיימים מוסדות נוספים במרחב הציבורי שהשפעתם רבה, ולא נעסוק בהם בשיעור זה). כאן נציע לחזק את המרחב הפרטי על ידי מתן תפקיד מכריע לבית ולמשפחה בשמירת המסורת ובהעברתה.

חיזוק הבית בהעברת המסורת יוצר מתח בין המרחב הפרטי למרחב הציבורי. האסטרטגיות הקיימות בהובלת שינויים חברתיים בכלל ושימונת גם בתחום זה. בחירה בכל אחת מהאסטרטגיות מזמנת התמודדויות שונות במעגל האישי, המשפחתי והקהילתי.

מבנה השיעור

1. מנהגי חנוכה - פתיחה, 30 דקות
חשיפה למנהגי חנוכה בקהילות שונות בעבר ובהווה ובחינת הכוחות הפועלים בתהליך שימור המנהגים בחברה הישראלית.
2. שימור המנהג בבית - לימוד מונחה, 40 דקות
ניצול הופעתו המצומצמת של סיפור חג החנוכה במשנה ובתלמוד לחיזוק מעמדו של הבית בשימור מנהגים בעזרת שו"ת של הרב משאש.
3. כיצד משמרים? - לימוד בחברותא, 40 דקות
לימוד הביטויים המעשיים של מקומה של המשפחה בהעברת המסורת דרך פסיקתם של חכמי המזרח בהלכות חנוכה.
4. המרחב הפרטי והמרחב הציבורי - סדנא, 40 דקות
התמודדות עם מתחים הנוצרים על רקע ההבדלים בין מנהגי הבית לבין מנהגים הנלמדים בבית הספר, והצעת אסטרטגיות להשפעה על המרחב הציבורי.

מהלך השיעור

1. מנהגי חנוכה - פתיחה

זמן
30 דקות

חומרים
כרטיסי מנהגים

פתיחה

בכל בית מתקיימים מנהגי חגים המעצימים את חוויית החג ומעמיקים אותה. במהלך שיעורי החגים נעסוק במנהגים אשר חלקם מוכרים ומקובלים בעדות רבות, וחלקם מקובלים בחלק מן העדות. בכל שיעור נתמקד במנהג אחד ונזהה את הערכים העומדים מאחוריו. ננסה לעגן במנהג זה את יישום הערכים הנלמדים במהלך השנה כולה. בשיעור זה יילמד הנושא המרכזי של התכנית כולה - חשיבותם של שימור המנהגים בבית ושל העברתם הלאה בתוך המשפחה.

שאלות והנחיות לקבוצה

- מפזרים את כרטיסי המנהגים במרכז. כל משתתף בוחר מנהג שמוצא חן בעיניו.
- כל אחד מציג את המנהג שבחר, ומסביר את בחירתו.

בלילות חנוכה, אחר ארוחת הערב, מתאספים הידידים ב אחד הבתים ומבלים בנעימים. המארח מגיש כיב וד, משוחחים על מאורעות היום ומספרים סיפורים במשך שעות. (כורדיסטאן)

אוספים ושומרים את שיירי השמן והפתילות של נרות החנוכה מכל שמונת הימים ושורפים אותם ביום השמיני. (כורדיסטאן)

מחלקים לעניים שמן להדלקת נרות חנוכה. (תורכיה)

נוהגים לאכול מאכלי חלב - זכר לנס שנעשה לאחר שהאכילה יהודית את הולופרנס, משורי צבא יוון בחלב. (תורכיה)

האבא מדליק את הנר הנוסף של אותו היום ונותן לילדים מתחת לגיל מצוה להדליק את הנרות האחרים. (תורכיה)

החנוכיה התלויה בפתח הבית מול המזוזה נשארת עד חג הפורים. (תוניסיה)

לאחר הדלקת הנרות, הברכות, אמירת "הנרות הללו" ומזמור שיר חנוכת הבית, נוהגים לקרוא את מגילת אנטיוכוס. (תוניסיה)

ראש-חודש טבת נקרא "ראש-חודש של ה בנות". יום זה נחשב לחג, ובעלת הבית אופה עוגות דבש. נוהגים במשלוח מנות ובמתן מתנות לבנות. בכל בית עורכים סעודה חגיגית לזכר מעשה הגבורה של יהודית. (תוניסיה)

כל בני הבית מדליקים חנוכיה אחת בלבד ויוצאים ידי חובה מברכותיו של האב. גם ילדים בוגרים אינם מדליקים בנפרד. אפילו נשוי שגר בבית הוריו שומע את אביו, מברך ולאחר מכן מדליק בחדרו. (עיראק)

בערב ראש-חודש טבת נוהגים להדליק נר נשמה לעילוי נשמת רבי מאיר בעל הנס. (עיראק)

ילדי תלמודי התורה מקבלים חוברת מיוחדת לחנוכה עם הברכה: "מנחה שלוחה משאת וארוחה, להבחור הנעים נטע שעשועים הלא הוא... ה' יחיה ויזכהו, יזכה לתורה לחופה ולמעשים טובים בחיי אביו ואמו וכל קרוביו". (עיראק)

נוהגים לחלוק כבוד לגבאי בית הכנסת בעליה ראשונה השמורה לכהנים בדרך כלל ביום הראשון של חנוכה. (לוב)

אמהות שולחות ספנז' לבנותיהן הנשואות. משפחות רבות מביאות ספנז' לזקנים בבית הכנסת ולתלמידים ומלמדיהם ב'חדר'. (לוב)

בחצרות האדמו"רים מתקיימת ההדלקה בשעה מאוחרת וברוב עם, בשירה, זמרה, ריקודים ועריכת-שולחן. (חסידים)

שורפים את הפתילות מכל החג ביום השמיני לפנות ערב בחגיגה גדולה. (חסידים)

אומרים שמונה פסוקים הקשורים באור ונר בזמן הוצאת ספר התורה בימי החנוכה. (מרוקו)

נוהגים לאכול ספנז' פעמים אחדות בימי החנוכה. (מרוקו)

נוהגים לאכול "קוסקוס" עם בשר תרנגול (זכר) לכבוד החנוכה. (מרוקו)

בב' בטבת או בג' בו נוהגים להתענות "תענית דיבור". ביום זה יושבים בבית הכנסת וקוראים שלוש פעמים את ספר תהילים. (מרוקו)

כל אחד מבני הבית, גם אם הוא עוד קטן, מדליק חנוכייה משלו ומברך עליה.
(אשכנז)

שרים ביחד את הפיוט "מעוז צור". (אשכנז)

משחקים ב משחק הסביבון. כללי המשחק הם על-פי פירוש אותיות הסביבון
ביידיש (נ, ג, ה, פ). (אשכנז)

מדליקים את הנרות מחוץ לפתח הבית ומתקינים קופסה מיוחדת, סגורה
בדפנות זכוכית, כדי שהנרות ייראו מבחוץ, ולא יכבו ברוח מצויה. (אשכנז)

מדליקים נרות בין תפילת מנחה לתפילת ערבית ולאחר מכן חוזרים לתפילת
ערבית לבית הכנסת. (תימן)

הנשים לובשות בגדים עטויים פעמונים ומחזיקות פעמונים בידיהן, לאחר
ההדלקה מנגנות בפעמונים. (תימן)

הנשים נוהגות לא לעשות מלאכה בזמן שהנרות דולקים. (כל העדות)

למנחה

התרגיל בפתיחת השיעור פורש בפני המשתתפים מנהגים רבים שנהגו בקהילות שונות
בחנוכה, בעיקר כאלה הקשורים במרחב המשפחתי. המתודה מאפשרת לחשוף את
המשתתפים למגוון רחב של מנהגים תוך למידה אקטיבית ומגוונת.

בתיאור המנהגים מופיעים מושגים שאולי אינם מוכרים למשתתפים (לדוגמא: "מזמור שיר
חנוכת הבית" או ר"ח טבת שחל בתוך חנוכה). כדאי להסביר מושגים אלה בזמן המשחק.

בשונה מחגים אחרים, מנהגי חנוכה רבים קשורים בנשים. ייתכן שבעבר לא יצאו הילדים
והגברים לחופשה בחנוכה, וכך נותר מרחב להתפתחותם של מנהגי נשים.

החשיפה למספר מנהגים גדול מרחיבה ומעמיקה את ההיכרות עם החג. מתוך כל אחד מן
המנהגים אפשר היה לצאת לתהליך של חקירת הערכים המניעים אותו והשלכותיהם. בשלב
זה של השיעור מטרתנו המרכזית היא הרחבת החשיפה למנהגים רבים, והעמדת הלומדים
על כך שחלק גדול מהם אינו נוהג ואפילו אינו מוכר. לכן כדאי להימנע מניסיונות להסביר את
המקור או הסיבה למנהג זה או אחר.

במשחק ראינו מנהגים רבים שאינם נוהגים היום. כדי להבליט את מספר המנהגים ששרדו בימינו, נקרא שורות אחדות מתוך אתר משרד החינוך באינטרנט, העוסק במתן מידע למורים, הורים ותלמידים על החגים:

בחנוכה יש מנהגים מיוחדים, המוסיפים לאווירתו: מטגנים סופגניות ולביבות בשמן כדי להזכיר את נס פך השמן; הילדים משחקים בסביבון; וכך מחלקים לילדים "דמי חנוכה" כדי להרגילם בנתינת צדקה.
www.knesset.gov.il/lexicon/heb/hanukkah.htm

שאלות והנחיות לקבוצה

- מה הופך מנהגים מסוימים של החג למוכרים יותר, ומנהגים אחרים לבלתי ידועים כמעט או בכלל?

למנחה

רוב המנהגים שאנחנו נוהגים היום בחנוכה הגיעו מארצות אשכנז כמו משחק הסביבון, דמי חנוכה והפיוט "מעוז צור ישועתי". מנהג הסופגניות היה מקובל גם בקהילות המזרח, בצורות ובשמות שונים (ספינג' או ז'לבייה).

תהליך שימור המנהגים אינו תהליך מקרי. הוא מושפע מיחסי כוחות הנובעים ממעמד, ערכים ותרבות. הנרטיב הציוני חילוני שימר מנהגים התואמים את הערכים והזהות שרצה להנחיל לחברה בישראל. לקבוצות חזקות והגמוניות יכולת טובה יותר להגן על מנהגיהן ולשמרם. קיים מתאם בין הקבוצה שמנהגה זוכה להשתמר והופך למנהג המקובל, לבין כוחה של הקבוצה במרחב הציבורי. קבוצות מוחלשות תוכלנה אפוא להתעצם מחיזוק מנהגיהן והחדרתם למרחב הציבורי.

במושג 'המרחב הציבורי' מכנים את הפעילויות האנושיות הנעשות בציבור. הוגים שונים בתחומי הפילוסופיה ומדעי החברה ייחסו למושג זה משמעויות שונות ומגוונות. במרחב הציבורי מתרחש מפגש ושיח בין אנשים פרטיים שתכליתו החלפת דעות ביקורתיות וגיבוש דעת קהל על המתרחש בממשל, לצד תהליכים המתקיימים בין גופים מרכזיים המשפיעים על עיצוב החברה.

2. שימור המנהג בבית - לימוד מונחה

זמן
40 דקות

חומרים
דף מקורות

מיעוט המנהגים שהשתמרו הערה: הצירוף 'חג החנוכה' אינו מופיע כלל במקורות. שימו לב שגם הרב משאש אינו משתמש בו. מקורו בשירי הילדים הציוניים. הייתי ממליצה להימנע ממנו. לא המשכתי לסמן זאת בחנוכה מוביל אותנו לשאלות חשובות: מה החשיבות של שימור המנהגים? מה ההבדל בין תפקיד הבית לבין תפקיד בית הספר בנושא?

נקרא חלק מתוך שו"ת של הרב יוסף משאש. השו"ת עוסק במעמדו של חג החנוכה על רקע היעדר מקורות סמכות בספרות היהודית הקלאסית בעניינו.

תשובה על ספק אומן, בנס פך השמן

ידיד יפה אף נעים, כליל המדעים, חכם לבב ואמיץ כח, בגש"ם ורוח, פלוני, אלמוני, החפץ בעילום שמו, יהי ה' עמו.

חכם לב!

מכתב כבודו, הגיעני במועדו, ומפני משא התלאות, הנסתרות והנראות, לא יכולתי לטהר, את רעיוני מהר, להשיבו תשובה נצחת, שתהיה לבו משמחת, על שאלתו אשר שאל, על פך השמן הנגאל, מטומאת היונים אשר נכנסו בהיכל לפנים, ועל נס הברכה, אשר שלח בו אלוהי המערכה, כי דבר זה לא פורש, לא

בש"ס ולא במדרש, וגם נוסח בימי מתתיהו, אין זכירתו גלויה וגם לא נקבעה, במגילת אנטיוכוס הידועה, וגם יוסף הכהן בספרו, לא הזכירו, ובכך דעתו היקרה, התמימה והישרה, בזה הנס מפקפקת, וקרובה להיות אותו מרחקת, כי אינו אלא סיפור בעלמא, בפי כל האומה, והפצרת בי, להודיעך את אשר עם לבבי.

השואל תוהה היכן כתוב במקורותינו סיפור נס פך השמן. שאלתו עשויה לבטא ספק ביחס לנס החנוכה. בתנ"ך לא נכללת מגילת יהודה או מגילת מתתיהו, בדומה למגילת אסתר. המשנה והתלמוד אינם כוללים מסכת העוסקת בחג ובמצוותיו, בדומה למסכת מגילה העוסקת בפורים. את הידע שלנו על חנוכה אנו שואבים מספרים חיצוניים לספרות הקאנונית וממספר סוגיות במשנה ובתלמוד.

בחינת השנים, בהן נחתמו הספרים, מחזקת את השאלה על היעדרו של סיפור חנוכה מהתנ"ך, המשנה והתלמוד. ירושלים ובית המקדש נכבשו על ידי החשמונאים בשנת 164 לפני הספירה. התנ"ך נחתם על ידי אנשי כנסת הגדולה במאה החמישית לפני הספירה כ- 300 שנה קודם, אך יש דעות שהוא נחתם בתקופת החשמונאים. המשנה נחתמה בשנת 220 לספירה, והתלמוד נחתם בשנת 640 לספירה, הרבה יותר מאוחר מתקופת החשמונאים. לא ניכנס להסברים השונים שניתנו להיעדרה המתמיה של מסכת מסודרת לחנוכה.

תשובה.

דע ידידי! שאם לא ידעתך ידיעה נאמנה, צרופה ונכונה, כי ירא אלוהים אתה, הייתי חותה עליך מחתה, מלאה גחלים לוחשות, ומלים כגידים קשות, על שמך ספק, אשר היה דופק, בנפשך התמימה, בדבר המקובל באומה, והוא יתד תקוע, במסמרים קבוע, בלב כל ישראל, אשר בכל גולת אריאל, האנשים והנשים, כולם קדושים, בו הוגים ומספרים, ומרבים עליו דברים, בלב תמים, כל שמונת הימים, ומודיעים אותם לבניהם ולבנותיהם, אף לקטנים היושבים על ברכיהם, בעוד שהנרות דולקות, בלהב קודש ופנים שוחקות, באשר הוא עת ביטול מלאכתם, הם וכל אשר אתם, ומעולם לא נראה ולא נשמע, אף בהמון הנטמע, העדר אמונה באלו הנסים, אשר הם מכונסים, תוך תוכו של לב כל ישראל, נחלת האל. ואך עתה, והנה בעתה, כי כבודו, בהדרו והודו, כתב שהוא מסתפק, ולבו מפקפק, וקרוב שאמונתו יהיה טומן, מנס פך השמן, ומה ראוי על ככה, האם לא חמה שפוכה? במבול דברים, ושטף אמרים, קשים ומרים? ואך ידיעת, את טוהר לבך, וטוב המידות שבך, היא היתה לך למסתור ולמחסה, אשר מכל דבר רע על כבודך יכסה, וחלילה לך אחי הנכבד, להיות נאבד, מהאמונה הזו היקרה, הצרופה והטהורה, אף אם היה כדבריך, וכדברי חבריך, כי אין זכר לזה הנס הנקדש, בשום ספר ישן וחדש, רק מאחר שהוא מסורת קדומה, בפי כל האומה, מחויב בו להאמין, ולא תשמאיל ולא תימין. ועתה עשה כאפרכסת אונך, וקח עיניך, ודע וראה, ותהיה משתאה, אתה ורעיך, הישויבים לפניך, כי כולם בהעלם דבר, מכל המדובר, בש"ס ובמדרשים, מפי רבותינו הקדושים על זה הנס, הגבוה כנס.

הרב יוסף משאש, 'נר מצוה', מכון בני יששכר, ירושלים תש"ס (1999), עמ' ה-1

הרב יוסף משאש

נולד בשנת תרנ"ב (1892) בעיר מכנאס מרוקו. שימש כרב העיר תלמאסן באלג'יר. כיהן כדיין בעיר מכנאס במרוקו והיה רבה הראשי של העיר חיפה. נפטר בשנת תשל"ד (1974) בישראל. חיבר 48 ספרים. ביניהם: שו"ת מים חיים ואוצר המכתבים. כתב פיוטים ואייר את ספריו. דרכו הייחודית בפסיקת הלכה התבססה על מספר עקרונות: הנוהג הנוהג בימיו, התאמתה של ההלכה להתפתחות הטכנולוגית או החברתית, פסיקה לקולא מתוך החשש שפסיקה מחמירה תגרום לדחיקה אל מחוץ למחנה. לעתים קרובות הביאה דרכו בהלכה לכך שדעתו נותרה דעת יחיד.

'נר מצוה' - ספר העוסק בחנוכה. הרב משאש ראה צורך לכתוב חיבור זה כדי לקבץ במקום אחד את כל ענייני חנוכה.

שאלות והנחיות לקבוצה

- מדוע הרב משאש מוכיח בצורה כזו את השואל?
- איזה תוקף מייחס הרב משאש למסורת העוברת מדור לדור ושייכת לכלל ישראל?

למנחה

הפונה אל הרב טוען שנס פך השמן אינו מופיע במדרש או בתלמוד, וייתכן שכל הסיפור אינו אלא המצאה בלבד. השאלה עוסקת במקור הסמכות לעצם קיומו של החג ונוגעת בשימור האמונה, התשובה יכולה לשרת אותנו גם לגבי שימור מנהג ומסורת. הרב בונה את תשובתו בשני חלקים: החלק הראשון, שהובא כאן, מתייחס לעצם השאלה. הרב מתנגד לערעור מעמדה של מסורת בעל פה כמקור לסמכות. חלקה השני, שאינו נמצא כאן, הוא תשובה הלכתית קלאסית הכוללת ציון מקורות בתלמוד ובספרים חיצוניים.

הרב משאש מציב את המסירה בעל פה במעמד שווה למסירה בכתב. את תפקידם של ההורים הוא רואה כבעל משמעות מכרעת, ובתנאי שהמסורת התקבלה בכל העם היהודי. במסגרת המשפחתית משמשים האבות והאמהות גשר של אהבה וקרבה לבניהם ובנותיהם. הם מספרים לצאצאיהם סיפור שעובר במשך דורות רבים. גשר זה הוא המאפשר להורים לשמור על סמכותם ותפקידם בהקשרים רחבים יותר.

שאלתו של האלמוני הפונה אל הרב עולה כבר בדברי התלמוד:

מה מברך?

מברך: "אשר קידשנו במצוותיו וציוונו להדליק נר של חנוכה".

והיכן ציוונו?

רב אויא אמר: מ"לא תסור" (דברים יז, יא).

רב נחמיה אמר: "שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך" (דברים לב, ז).

תרגום תלמוד בבלי, מסכת שבת, דף כג, עמ' א

רב אויא טוען שהפסוק מספר דברים "על פי התורה אשר יורוך ועל המשפט אשר יאמרו לך תעשה לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל" מאפשר לחכמים לקבוע חגים שיקבלו מעמד דומה לציווי משמים. רב נחמיה טוען שהציווי האלוהי, השייך לעם כולו, מקופל במסורת העוברת בתוך המשפחה.

רב אויא רואה את היכולת לחדש מנהגים בתוך המרחב הציבורי, רב נחמיה מדגיש את המרחב המשפחתי. החיבור בין שתי הדעות בתלמוד יכול לאזן בין בית הספר לבין הבית בתהליך העברת המסורת. כיום המצב אינו מאוזן. בית הספר, כמייצג המערכת החינוכית, נוטל לעצמו את הסמכות לבנות מדרג של ערכים ומסורות והוא הפועל להנחלתו. התהליך יוצר קונפליקט בין בית הספר לבין הבית, שכן הערכים, המסורות והתרבות שקיבל הילד בביתו נמצאים בתחתית המדרג. תהליך זה יכול להביא לווייתור של הבית על ערכיו ומסורתו או ניכור של הילד מהבית ולהשפיע על מעגלים שונים של הילד בתוך בית הספר.

3. כיצד משמרים? - לימוד בחברותא

זמן
40 דקות

חומרים
דף מקורות

חג החנוכה הוא הזדמנות מצוינת להתחיל בחיזוק הכוח הקיים בבית ובמשפחה בשימור מנהגים והעברלת מסורת בשל המשפחתיות המאפיינת את הדלקת נרות חנוכה.

תנו רבנן: מצות חנוכה נר איש וביתו...

תלמוד בבלי, מסכת שבת, דף כא, עמ' ב

מעיקר הדין די בהדלקת נר אחד בכל לילה. ונהגו כל ישראל להדר במצווה ולהדליק ביום הראשון נר אחד, וביום השני שני נרות, וכן הלאה, עד שביום השמיני מדליק שמונה נרות. ומנהג הספרדים ועדות המזרח, שאחד מבני הבית מדליק, וכל בני הבית יוצאים ידי חובה בהדלקתו, בין מרובים ובין מועטים, בין

שנמצאים שם בשעת ההדלקה, ובין שאינם נמצאים.

הרב דוד יוסף, 'סידור יחזה דעת', מכון יחזה דעת, ירושלים תשנ"ה (2005), עמ' 502

הרב דוד יוסף

ראש כולל 'יחזה דעת' ורבה של שכונת הר נוף בירושלים, בנו של הרב עובדיה יוסף. למד בשיבת חברון בירושלים. ספריו העיקריים הם 'הלכה ברורה', עבודה מקיפה על ה'שלחן ערוך'.

האם הדלקת נר חנוכה היא חובת האיש או חובת הבית?

כמה חנוכיות מדליקים אצלכם בבית? מה הייחוד של חנוכייה לבית?

יש אומרים שבזמן הזה שמדליקים בתוך הבית אין צריך להיזהר להדליק קודם שתכלה רגל מן השוק, ומה טוב ליזהר גם בזמן הזה. וידליק כשבני הבית מקובצים יחד, והוא פרסום הנס בזמננו, ולכן נראה שאם צריך להמתין עד שיתקבצו כל בני הבית, יכול להתעכב גם אחרי הזמן הנזכר למעלה.

הרב חיים דוד הלוי, 'מקור חיים', דפוס ארזי, תל אביב תשכ"ז-תשל"ד (1964-1974), כרך ד, פרק רכז, סעיף ט

הרב חיים דוד הלוי

נולד בשנת תרפ"ד (1924) בירושלים. רב, פוסק והוגה דעות תלמידו של הרב עוזיאל. כיהן כרב שכונה בירושלים. לאחר מכן כיהן כרבה של ראשון לציון, ומשנת 1973 כיהן כרבה של העיר תל אביב. נפטר בי"ב באדר תשנ"ח (1998). ספרו המוכר ביותר הוא 'מקור חיים השלם', הבנוי על פי ה'שלחן ערוך' ומסכם את ההלכות הספרדיות והאשכנזיות.

איזו משמעות יש להמתנה לכל בני הבית דוקא בזמן הזה?

למנחה

בשלושת המקורות הנלמדים בחברותא מופיע ביטוי מעשי לערך, אותו ייצג הרב משאש בלימוד הקודם. כל אחד מן המקורות מצביע על היבט אחר.

המשפט הקצר מתוך התלמוד רואה את הדלקת הנרות כמקשרת בין האדם הפרטי לבין הבית שאליו הוא שייך. כבר במקור הראשון אנו עומדים על הקשר המהותי הקיים בין נרות חנוכה לבין המשפחה והבית.

הרב דוד יוסף יוצר היררכיה בין האדם לבין הבית. האדם הפרטי הוא חלק מן המשפחה, ונרות החנוכה יוצרים שיתוף בין כל בני הבית. לכן יש להדליק חנוכיה אחת בלבד. כוחה המקשר של החנוכיה חזק, עד כדי כך שהיא מחברת גם בין בני הבית שאינם נוכחים בפועל בעת הדלקתה. כדאי לציין שסידורו של הרב דוד יוסף הוא דוגמא לתופעה של סידורי תפילה שהפכו למקור ידע למנהגים רבים. תופעה זו יוצרת נגישות אל המנהגים, אך עלולה גם ליצור היררכיה בין המנהגים המופיעים בסידור לבין אלה שאינם מופיעים בו.

הרב חיים דוד הלוי, שדבריו מופיעים במקור השלישי, ממיר את המרחב שבו מיושמת מטרת הדלקת נרות חנוכה, מהמרחב הציבורי למרחב המשפחתי. הרב מתאים בין ההלכה לבין התקופה, בה הוא חי, לא רק לשם חיזוקו של התא המשפחתי אלא גם כדי להפוך את ערכי הבית והמשפחה לערכים מרכזיים במרחב הציבורי, ובדרך זו להשפיע על ערכים ומבנים הקיימים בו.

טענתו של הרב חיים דוד הלוי היא שבזמננו עיקר פרסום הנס צריך להיעשות בתוך המשפחה, ורק לאחר מכן יש לפרסם את הנס במעגלים רחבים יותר. ניתן לפרש את דבריו של הרב חיים דוד הלוי באופן נרחב יותר. הרב חיים דוד הלוי היה רוצה להעמיד את הבית והמשפחה כערך מרכזי במרחב הציבורי.

במקורות משתקף מצב חברתי, שכן הם מחזקים חוליות רופפות בהווה. חיזוקה של החוליה המשפחתית מעידה על חולשת מעמדו של הבית בהעברת המסורת בימים אלה ועל הצורך

בחיזוקו.

אפשר לראות את הבית כאמצעי לשימור המסורת, ואפשר גם לראות את המסורת כאמצעי לחיזוק הבית.

4. המרחב הפרטי והמרחב הציבורי - דיון קבוצתי

זמן
40 דקות

חומרים

המקורות שנלמדו בחברותא מעמידים את הבית במקום מכריע בהעברת המסורת. הרב דוד יוסף מעניק למסורת את הכוח לשמור על הקשר עם בני הבית הנמצאים במרחק פיזי ואולי גם רגשי. הרב חיים דוד הלוי משנה את מוקד פרסום הנס, שהוא הערך המרכזי של חנוכה, מהמרחב הציבורי למרחב המשפחתי.

כאמור, חיזוק מעמדו של הבית יכול ליצור מתחים וניכור בין המרחב המשפחתי לבין המרחב הציבורי.

שאלות והנחיות לקבוצה

- אלו מתחים נוצרים, כאשר מחזקים את מקומו של הבית בשימור מנהגים?
- מהן הדרכים האפשריות להתמודדות עם מתחים אלה?

למנחה

השאלות באסיף מרחיבות את הדיון ומעבירות אותו מחג החנוכה לשנה כולה. בתחילת השיעור הבאנו טקסט מאתר הכנסת המזכיר את מנהגי חנוכה, שברובם הם מנהגי אשכנז. אין זה מקרה בודד. יש בו כדי לייצג את המרחב הציבורי בכלל, המעוצב באופן דומה גם בחגים אחרים וגם במעגל החיים.

חיזוק הבית וביסוס מנהגים בשונה מהמרחב הציבורי, עשויים, בין היתר, ליצור מתחים במרחב הבית-ספרי: קשיים בעיצוב הזהות העצמית, חוסר הזדהות עם בית הספר, שיתוף פעולה לקוי בין בית הספר להורים והצלחה נמוכה בלימודים.

האסטרטגיות ליצירת איזון בין המנהגים השונים המעצבים את המרחב הציבורי נעות בין שתי גישות:

א. צבירת כוח (פוליטי, חברתי, כלכלי) שיביא לשינוי. ובמקרה של בית ספר, הקמת ועד הורים חזק בעל עמדה ברורה יכולה להשפיע על תוכניות הלימודים בבית הספר.
ב. חיזוק המרחב הפרטי, כך שישפיע על מעגלים חברתיים מתרחבים. שימור חוויות המנהגים ומשמעותם בתוך הבית יחזק את הילד בבית הספר, ינכיח את מורשתו וישפיע על האחרים.

הבחירה בין שתי האסטרטגיות בזמן אמת תושפע מהמצבים הנוצרים ומהנפשות הפועלות. חשוב להזכיר ששינוי מאזן היחסים בין הבית לבין בית הספר מורכב, והוא מלווה בלבטים וחששות. לכן יש להקצות מקום נרחב לחלק זה של הדיון, שבו יבטאו המשתתפים את עצמם ויעלו את מורכבותו של התהליך ואת מקומו האישי של כל אחד מהם בתוכו.

כאן ניתן לסגור את המעגל תוך חזרה אל חלקו הראשון של השיעור שעסק במנהגים נעלמים, ולאמץ שוב מנהגים שנשכחו, בין שהם נהוגים בעדה שאליה אנו משתייכים, ובין שהם נהוגים בעדות אחרות.

סיכום

במהלך השיעור בחנו שני נושאים הקשורים זה בזה והמתייחסים לתיקון חברתי: עמדנו על תפקידה של המשפחה בהעברת המסורת מדור לדור ובמתן התוקף למסורת. והתייחסנו גם לשימור התרבות שאליה משתייך הבית למרות ההבדלים בינה לבין בית הספר. יישומה של תפיסה ביקורתית מחייב מודעות לקשיים שהיא יוצרת וחיזוקם של השותפים לדרך בהתמודדות עם קשיים אלה.

מנהגי חנוכה

בלילות חנוכה, אחר ארוחת הערב, מתאספים הידידים ב אחד הבתים ומבלים
בנעימים. המארח מגיש כיב וד, משוחחים על מאורעות היום ומספרים סיפורים
במשך שעות. (קורדיסטאן)

אוספים ושומרים את שיירי השמן והפתילות של נרות החנוכה מכל שמונת
הימים ושורפים אותם ביום השמיני. (קורדיסטאן)

מחלקים לעניים שמן להדלקת נרות חנוכה. (תורכיה)

נוהגים לאכול מאכלי חלב - זכר לנס שנעשה לאחר שהאכילה יהודית את
הולופרנס, משרי צבא יוון בחלב. (תורכיה)

האבא מדליק את הנר הנוסף של אותו היום ונותן לילדים מתחת לגיל מצוה
להדליק את הנרות האחרים. (תורכיה)

החנוכיה התלויה בפתח הבית מול המזוזה נשארת עד חג הפורים. (תוניסיה)

לאחר הדלקת הנרות, הברכות, אמירת "הנרות הללו" ומזמור שיר חנוכת הבית,
נוהגים לקרוא את מגילת אנטיוכוס. (תוניסיה)

ראש-חודש טבת נקרא "ראש-חודש של ה בנות". יום זה נחשב לחג, ובעלת
הבית אופה עוגות דבש. נוהגים במשלוח מנות ובמתן מתנות לבנות. בכל בית
עורכים סעודה חגיגית לזכר מעשה הגבורה של יהודית. (תוניסיה)

כל בני הבית מדליקים חנוכיה אחת בלבד ויוצאים ידי חובה מברכותיו של
האב. גם ילדים בוגרים אינם מדליקים בנפרד. אפילו נשוי שגר בבית הוריו
שומע את אביו, מברך ולאחר מכן מדליק בחדרו. (עיראק)

בערב ראש-חודש טבת נוהגים להדליק נר נשמה לעילוי נשמת ר בי מאיר בעל
הנס. (עיראק)

ילדי תלמודי התורה מקבלים חוברת מיוחדת לחנוכה עם הברכה: "מנחה
שלוחה משאת וארוחה, להבחור הנעים נטע שעשועים הלא הוא... ה ' יחיהו
ויזכהו, יזכה לתורה לחופה ולמעשים טובים בחיי אביו ואמו וכל קרוביו".
(עיראק)

נוהגים לחלוק כבוד לגבאי בית הכנסת בעליה ראשונה השמורה לכהנים בדרך כלל ביום הראשון של חנוכה. (לוב)

אמהות שולחות ספנד' לבנותיהן הנשואות. משפחות רבות מביאות ספנד' לזקנים בבית הכנסת ולתלמידים ומלמדיהם ב'חדר'. (לוב)

בחצרות האדמו"רים מתקיימת ההדלקה בשעה מאוחרת וברוב עם, בשירה, זמרה, ריקודים ועריכת-שולחן. (חסידים)

שורפים את הפתילות מכל החג ב יום השמיני לפנות ערב בחגיגה גדולה. (חסידים)

אומרים שמונה פסוקים הקשורים באור ונר ב זמן הוצאת ספר התורה בימי החנוכה. (מרוקו)

נוהגים לאכול ספנד' פעמים אחדות בימי החנוכה. (מרוקו)

נוהגים לאכול "קוסקוס" עם בשר תרנגול (זכר) לכבוד החנוכה. (מרוקו)

בב' בטבת או בג' בו נוהגים להתענות "תענית דיבור". ביום זה יושבים בבית הכנסת וקוראים שלוש פעמים את ספר תהילים. (מרוקו)

כל אחד מבני הבית, גם אם הוא עוד קטן, מדליק חנוכייה משלו ומברך עליה. (אשכנז)

שרים ביחד את הפיוט "מעוז צור". (אשכנז)

משחקים במשחק הסביבון. כללי המשחק הם על-פי פירוש אותיות הסביבון בידיש (נ, ג, ה, פ). (אשכנז)

מדליקים את הנרות מחוץ לפתח הבית ומתקינים קופסה מיוחדת, סגורה בדפנות זכוכית, כדי שהנרות יראו מבחוץ, ולא יכבו ברוח מצויה. (אשכנז)

מדליקים נרות בין תפילת מנחה לתפילת ערבית ולאחר מכן חוזרים לתפילת ערבית לבית הכנסת. (תימן)

הנשים לובשות בגדים עטויים פעמונים ומחזיקות פעמונים בידיהן, לאחר ההדלקה מנגנות בפעמונים. (תימן)

הנשים נוהגות לא לעשות מלאכה בזמן שהנרות דולקים. (כל העדות)

בחנוכה יש מנהגים מיוחדים, המוסיפים לאווירתו: מטגנים סופגניות ולביבות בשמן כדי להזכיר את נס פך השמן; הילדים משחקים בסביבון; וכן מחלקים לילדים "דמי חנוכה" כדי להרגילם בנתינת צדקה.
www.knesset.gov.il/lexicon/heb/hanukkah.htm

שימור המנהג בבית

תשובה על ספק אומן, בנס פך השמן

ידיד יפה אף נעים, כליל המדעים, חכם לבב ואמיץ כח, בגש"ם ורוח, פלוני, אלמוני, החפץ בעילום שמו, יהי ה' עמו.

חכם לב!

מכתב כבודו, הגיעני במועדו, ומפני משא התלאות, הנסתרות והנראות, לא יכולתי לטהר, את רעיוני מהר, להשיבו תשובה נצחת, שתהיה לבו משמחת, על שאלתו אשר שאל, על פך השמן הנגאל, מטומאת היונים אשר נכנסו בהיכל לפני, ועל נס הברכה, אשר שלח בו אלוהי המערכה, כי דבר זה לא פורש, לא בש"ס ולא במדרש, וגם נוסח בימי מתתיהו, אין זכירתו גלויה וגם לא נקבעה, במגילת אנטיוכוס הידועה, וגם יוסף הכהן בספרו, לא הזכירו, ובכך דעתו היקרה, התמימה והישרה, בזה הנס מפקפקת, וקרובה להיות אותו מרחקת, כי אינו אלא סיפור בעלמא, בפי כל האומה, והפצרת בי, להודיעך את אשר עם לבבי. תשובה.

דע ידידי! שאם לא ידעתך ידיעה נאמנה, צרופה ונכונה, כי ירא אלוהים אתה, הייתי חותה עליך מחתה, מלאה גחלים לוחשות, ומלים כגידיים קשות, על שמך ספק, אשר היה דופק, בנפשך התמימה, בדבר המקובל באומה, והוא יתד תקוע, במסמרים קבוע, בלב כל ישראל, אשר בכל גולת אריאל, האנשים והנשים, כולם קדושים, בו הוגים ומספרים, ומרבים עליו דברים, בלב תמים, כל שמונת הימים, ומודיעים אותם לבניהם ולבנותיהם, אף לקטנים היושבים על ברכיהם, בעוד שהנרות דולקות, בלהב קודש ופנים שוחקות, באשר הוא עת ביטול מלאכתם, הם וכל אשר אתם, ומעולם לא נראה ולא נשמע, אף בהמון הנטמע, העדר אמונה באלו הנסים, אשר הם מכונסים, תוך תוכו של לב כל ישראל, נחלת האל. ואך עתה, והנה בעתה, כי כבודו, בהדרו והודו, כתב שהוא מסתפק, ולבו מפקפק, וקרוב שאמונתו יהיה טומן, מנס פך השמן, ומה ראוי על ככה, האם לא חמה שפוכה? במבול דברים, ושטף אמרים, קשים ומרים? ואך ידיעתך, את טוהר לבך, וטוב המידות שבך, היא היתה לך למסתור ולמחסה, אשר מכל דבר רע על כבודך יכסה, וחלילה לך אחי הנכבד, להיות נאבד, מהאמונה הזו היקרה, הצרופה והטהורה, אף אם היה כדבריך, וכדברי חבריך, כי אין זכר לזה הנס הנקדש, בשום ספר ישן וחדש, רק מאחר שהוא מסורת קדומה, בפי כל האומה, מחויב בו להאמין, ולא תשמאיל ולא תימין. ועתה עשה כאפרכסת אונך, וקח עיניך, ודע וראה, ותהיה משתאה, אתה ורעיך, הישועים לפניך, כי כולם בהעלם דבר, מכל המדובר, בש"ס ובמדרשים, מפי רבותינו הקדושים על זה הנס, הגבוה כנס.

הרב יוסף משאש, 'נר מצוה', מכון בני יששכר, ירושלים תש"ס (1999), עמ' ה-ו

הרב יוסף משאש

נולד בשנת תרנ"ב (1892) בעיר מכנאס מרוקו. שימש כרב העיר תלמאסן באלג'יר. כיהן כדיין בעיר מכנאס במרוקו והיה רבה הראשי של העיר חיפה. נפטר בשנת תשל"ד (1974) בישראל. חיבר 48 ספרים. ביניהם: שו"ת מים חיים ואוצר המכתבים. כתב פיוטים ואייר את ספריו. דרכו הייחודית בפסיקת הלכה התבססה על מספר עקרונות: הנוהג הנוהג בימיו, התאמתה של ההלכה להתפתחות הטכנולוגית או החברתית, פסיקה לקולא מתוך החשש שפסיקה מחמירה תגרום לדחיקה אל מחוץ למחנה. לעתים קרובות הביאה דרכו בהלכה לכך שדעתו נותרה דעת יחיד.

'נר מצוה' - ספר העוסק בחנוכה. הרב משאש ראה צורך לכתוב חיבור זה כדי לקבץ במקום אחד את כל ענייני חנוכה.

כיצד משמרים?

תנו רבנן: מצות חנוכה נר איש וביתו...

תלמוד בבלי, מסכת שבת, דף כא, עמ' ב

מעיקר הדין די בהדלקת נר אחד בכל לילה. ונהגו כל ישראל להדרר במצווה ולהדליק ביום הראשון נר אחד, וביום השני שני נרות, וכן הלאה, עד שביום השמיני מדליק שמונה נרות. ומנהג הספרדים ועדות המזרח, שאחד מבני הבית מדליק, וכל בני הבית יוצאים ידי חובה בהדלקתו, בין מרובים ובין מועטים, בין שנמצאים שם בשעת ההדלקה, ובין שאינם נמצאים.

הרב דוד יוסף, 'סידור יחיה דעת', מכון יחיה דעת, ירושלים תשנ"ה (2005), עמ' 502

הרב דוד יוסף

ראש כולל 'יחיה דעת' ורבה של שכונת הר נוף בירושלים, בנו של הרב עובדיה יוסף. למד בישיבת חברון בירושלים. ספריו העיקריים הם 'הלכה ברורה', עבודה מקיפה על ה'שלחן ערוך'.

- האם הדלקת נר חנוכה היא חובת האיש או חובת הבית?
- כמה חנוכיות מדליקים אצלכם בבית? מה הייחוד של חנוכייה לבית?

יש אומרים שבזמן הזה שמדליקים בתוך הבית אין צריך להיזהר להדליק קודם שתכלה רגל מן השוק, ומה טוב ליזהר גם בזמן הזה. וידליק כשבני הבית מקובצים יחד, והוא פרסום הנס בזמננו, ולכן נראה שאם צריך להמתין עד שיתקבצו כל בני הבית, יכול להתעכב גם אחרי הזמן הנזכר למעלה.

הרב חיים דוד הלוי, 'מקור חיים', דפוס ארזי, תל אביב תשכ"ז-תשל"ד (1964-1974), כרך ד, פרק רכז, סעיף ט

הרב חיים דוד הלוי

נולד בשנת תרפ"ד (1924) בירושלים. רב, פוסק והוגה דעות תלמידו של הרב עוזיאל. כיהן כרב שכונה בירושלים. לאחר מכן כיהן כרבה של ראשון לציון, ומשנת 1973 כיהן כרבה של העיר תל אביב. נפטר בי"ב באדר תשנ"ח (1998). ספרו המוכר ביותר הוא 'מקור חיים השלם', הבנוי על פי ה'שלחן ערוך' ומסכם את ההלכות הספרדיות והאשכנזיות.

- איזו משמעות יש להמתנה לכל בני הבית דוקא בזמן הזה?